

ERDÉLYI MÚZEUM

XIII. kötet.

1896.

IX. füzet.

A magyar nyelvjárások.*

(Első közlemény.)

Egy névnek szabatos meghatározásáról akarok értekezni, a »nyelvjárás« szóró¹, a mennyiben azt ma a magyar nyelv területén *dialektus* értelmében használják

A nyelvjárást *dialektus* értelmében előttünk a német, francia s angol grammatikusok már lefoglalták. S a kérdés most az: van-e jogunk ezektől eltérve valamely magyar nyelvi különbséget nyelvjárásnak elnevezni *dialektus* értelmében? másodsor, a külföldi nyelvtanosok értelmében vett nyelvjárás elnevezést alkalmazhatjuk-e a magyar nyelvi tájkiejtésekre?

Elvégre mi magyarokul tehetnők azt, hogy nem törődve mások szokásával, az idegen műszót tetszésünk szerint alkalmazzuk. Am de a tudomány közösségénél fogva el nem zárkozhatunk a többi európaiak felfogása elől, melyet ők jóval előttünk alkottak egyes műszók használatáról, akkor sem, ha a magyar nyelv a többiektől elkülönített területet képez. A nyelvtani műszókkal, mint *alany*, *állítmány*, *jelen idő*, *jelentő mód* stb. úgy vagyunk mint a számokkal, a melyeket ép úgy sorolunk egymás után, ép úgy adunk össze, sokszorozunk, osztunk stb. mint más európai művelt emberek. S habár országszerte élünk a villamosság és delejesség szókkal elektricitás és magnesség értelmében, a magyarosított műszóval össze nem köthetünk más fogalmat, mint a minőt előttünk a többi európaiak kötöttek az idegen műszókhoz.

S épen abban rejlik a műszók közösségének a titka, hogy mi magunkat is kötelezve érezzük ugyanazon fogalom épségben tartására, a melyet előttünk Európában mások alkottak és a melyet, az

* Felolvastatott a Philologiai Társaság máj. ülésén Budapesten a M. T. Akadémiában.

idősort tekintve, mint nemzetközi tulajdoni bár fordításban csak kölcsön vettünk. Ez a nemzetközi közösség nem azt parancsolja, hogy én az európaiaknál talált idegen műszókat, mint *imperfectum, conjunctivus, ablativus, elektricitás, planimetria* stb. az ő idegenségükben átvegyem, hanem igen is azt, hogy ha valamely idegen műszót valamely nemzetközi fogalomra magamnak külön alkottam vagy lefordítottam, azt ugyanazon értelemben be is tartsam. Külömben a félreértés kikerülhetetlen olyanok előtt, a kik a nemzetközi fogalmak értelméhez ragaszkodnak.

S ez az utóbbi eset állott be, midőn a dialektus szót nyelvjárással fordítják és magyar nyelvi tájkiejtésekre alkalmazva, e kettőt egymással azonosítják. Tette ezt mások példájára *Simonyi* Tüzetes M.-Nyelvtanában s *Balassa* »A magyar nyelvjárások« című munkájában. E művekben oly gazdag forrását találjuk az ú. n. magyar nyelvjárások anyagának, hogy azokból bő tájékozást szerezhetni a magyar nyelv területén hallható különböző kiejtésekről. De egyszersmind arról is tájékoztatnak, vajjon e területen vannak-e igazán nyelvjárások s a mit ők azoknak neveznek, joggal nevezhetők-e nyelvjárásoknak, dialektus.

E szó »nyelvjárás« az ötvenes években keletkezett; de már 1815 óta beszélnek magyar dialektusról Gáty, Palóczy, Szeder, Budenz, Kriza, Czuczor-Fogarasy, Riedl, Simonyi és legújában Balassa. »A magyar nyelvjárások osztályozása és jellemzése« cz. munkájában felvetette a kérdést (4), hogy mit nevezünk nyelvjárásnak. De egyenesen rá nem felel, hanem beszél területi különválásról, külön fejlődésről, az érthetlenségig fejlődő külön irányról, a mikor a rokonságot már csak tudományos úton lehet megállapítani. Balassa úgy, mint Simonyi, nem barátja a nyelvtani meghatározásoknak. E helyett kurtán azt állítja, hogy »vannak« nyelvjárások (5). S miután »a nép nem beszéli a magyar nyelvet egész (?) egyformán, hanem a különböző vidékeken különböző eltéréseket tapasztalhatunk, a magyar nyelvnek többféle nyelvjárását *kell* megkülönböztetnünk«. Emez állításokban ki nem kerülheti figyelmünket a fokozó átmenet a lehetőségről a szükségességre. Előbb (4) csak »*megeshetik*, hogy a nép egyik részének nyelve másképp fejlődik bizonyos sajátásra nézve«, aztán »észre *vehető* a különbség« és »létre *jöhet* eltérés«, »a két nyelv közt nyelvjárási különbséget

állapíthatunk meg«, s azután egy határozott »vannak« s nyomban rá egy szükséges »*kell* megkülömböztetnünk«. Leszámítva a határozatlanságot, a melyet B. ható igeképzővel és az egyedül álló (*nagyobb, kisebb, tágabb, szűkebb*) melléknévi középfokkal kelt az olvasóban, a nyelvjárás fogalmát B. — igen helyesen — a *földrajzi* területben keresi és az egymás közti megértésben s azt mondja: »ha az illető nép nagyobb (!) földrajzi területet tölt be úgy, hogy a távolabb lakók már nem érintkeznek egymással sűrűen (?), a nyelvnek ez a folyton tartó változása különböző(?) irányt vehet«. De aztán »létre jöhetnek oly lényeges eltérések is, melyek az illető nyelvek alakját teljesen megváltoztatják s közös eredetükre már csak is tudományos vizsgálódások alapján lehet következtetni«. E sorok olvasása a magyar nyelv területén nekem pl. a székelyt juttatta eszembe s a német nyelvén pl. a két (erdélyi és szepesi) szászt. A székelyben, mely századok óta elváltan lakik és lakott a többi magyarságtól, azt vesszük észre, hogy a két külön vált törzs emberei ugyan jól értik egymást. Nincs is szükségünk a nyelvhasonlítás erőszakos módszeréhez nyúlnunk, oly azonosak. A két szász atyafi ellenben, ha egymással szemben áll, elnémul; annyira nem értik egymást. Pedig rokonok; mind a kettő egy-egy külön nyelvjárást beszél, s itt szükség van a nyelvhasonlítás mesterfogásaira, hogy a német rokonságot felderítse. A földrajzi ok itt más meg más hatással volt.

Tagadhatatlan, hogy a székely kiejtés más, mint a palócz vagy göcsej, s mind a háromnak a kiejtése más, mint az iskolaszerű egységes magyarságé. De e kiejtés korántsem oly eltérő, hogy a kölcsönös megértést akadályozhatná, vagy, Balassával szólva (8), ezek sem különböznek egymástól valami nagyon. Csak ha egy-egy sajátyszerű szót vegyítenek nyelvükbe, nehezítik meg a köz megértést. A nagyobb eltérés a sajátyszerű hanghordozásban * rejlik, melyhez ha hozzá szoktunk, a megértést ez sem gátolja.

A tájkiejtések *megértése* oly finom önhangzói különbségektől függ, melyeket csak éles fül hallása vesz észre, de melyek a külön szójárásbeli magyar ember értekezését egymással nem gátolják.

* Hunfalvy (M. Ethn. 364.) a palóczról pl. azt mondja, hogy »ma egyéb nem különbözteti meg a többi magyarságtól mint *némi sajátosság* kiejtés«.

Szójárásainkkal bibelődő tudósaink a határt az egyes járások közt e hangokra alapítják: *i, é, e, ë, ö*. Már pedig a válaszfal *i* és *é, é* és *e, e* és *ë, ë* és *ö* közt oly vékony, hogy erre kiejtési területeket alapítani talán lehet, de nyelvjárásokat dialectus értelmében semmi esetre.

Mi magyarok a finneket, osztjakokat vagy törököket rokonoknak tekintjük, de nem nyelvjárásoknak, mert nyelvileg eltértünk egymástól úgy, — hogy nem értjük egymást. A horvátok, szerbek, tótok, csehek, oroszok egymást valahogy csak megértik, de nem tartják magukat nyelvjárásoknak, hanem, önálló nyelveknek. A magyar, finn, török nyelvekre azt mondja Balassa (4), hogy »közös eredetükre már csak is tudományos vizsgálódások alapján lehet következtetni«. E népek már nem nyelvjáráson, hanem különböző nyelven beszélnek. A szláv nyelvekre tudományos vizsgálódás nélkül lehet rá mondani, hogy közös eredetűek s egymást meg is értik, s ők még sem akarnak nyelvjárások lenni.

Jogosúlt tehát a kérdés, hogy mit neveznek mások is nyelvjárásnak.

Adelung (Wörterb. d. hochdeuts. Mundart) »Mundart« alatt azt mondja: »Mundart (ist) die besondere Art zu reden, wodurch sich die Einwohner einer *Gegend* von den Einwohnern anderer Gegenden *unterscheiden*, die Abweichungen einzelner Gegenden in der gemeinschaftlichen Sprache; wohin also nicht nur die Abweichungen in der *Aussprache*, sondern auch in der *Bildung*, der *Bedeutung* und dem *Gebrauche* der Wörter gehört; mit einem griechischen Kunstworte der Dialekt«. — A külömség Adelung szerint tehát földrajzi, nyelvtani és értelmi. Szerinte nyelvjárásnak nem nevezhetünk egyéni eltérést a kiejtésben.

Ugyanazt, a mit Adelung, csak szabatosabban összeállítva, mondja *Heinsius* (Vollst. Wörterb. d. deuts. Sprache): »Mundart (ist) die Abweichung einzelner Gegenden in der gemeinschaftlicher Landessprache, nicht nur in der Aussprache, sondern auch in der Bildung, Bedeutung und in Gebrauche der Wörter.«

Sachs-Villatte francia szótára »dialecte« alatt így szól: La *langue* est le système de signes articulés ou parlés, dont on fait usage chez une nation (szók rendszeres használata); *dialecte* se dit des variétés d'une même langue, s *variété* alatt u. o. németül *Abart*, szerintünk *eltajulás*.

Czuczor-Fogarasy, nem egészen tisztán, azt mondja, hogy »nyelvjárás sajátos, különös (!) mód a szók hangoztatásában, illetőleg némely (?) szók és szószerkezetek használata, melyek csak némely tájakon, vidékeken divatoznak, nem pedig az egész nép-esaládnál (!), mely különben ugyanazon nyelven beszél«.

Szerintem nyelvjárás az irodalmilag is elfogadott egységes nyelvtől hangban, alkatban — más szók, más ragozás, más képzés — és szójelentésben s a köz nyelvtől területben eltérő, de nyelv-tanilag azonos nyelv. Ilyen a magyarban nincs. Ebben az eltérés csak kiejtési. Járul ehhez egy-egy eltérő szó, néhol csak jelentésben eltérő; de ezek többnyire idegen nyelvekből erednek s olyan népek-től, a melyeket az ősmagyar bevándorlásakor e területen talált, vagy maga közé betelepített.

Ennyiben tehát igazat kell adnunk Jókainak, a ki (Osztr. m. monárk. I. 282.) azt állítja, hogy »a magyar nyelvnek szokott értelemben vehető dialektusai voltaképen nincsenek«. Hasonló értelemben nyilatkozik Scherr *Illustr. Gesch. d. Weltliteratur* 1895. kds., 418. l. »Sie — t. i. a magyar nyelv — macht die wunderbare Ausnahme von allen zivilisirten Sprachen, dass sie durchaus in keine Mundart, in kein Patois, keinen Jargon ausartete, vielmehr auch der geläutertste Schriftsteller sie so schreibt, der beste Schauspieler sie so deklamirt und der vollendetste Redner sie so betont, wie sie der letzte Bauer stets klar und schön ausspricht.« Bár idegenkedik Balassa Jókai említett véleményétől, azért ő is csak igazat ad neki, midőn azt állítja (5), hogy »a *külömbiségek*, melyek a magyar nyelvjárásokat létre hozták, bár eléggé szembetűnők, még *sem* olyanok, hogy a *kölcsönös megértést érezhetően megnehezítenek*«. Ezzel összhangzó egy másik vallomása (13): »a magyar nép ma minden tekintetben egységes«.

A »nyelvjárás« szótól, ha már egyszer honosságot nyert, nem idegenkedem; de ha azt az idegen dialektussal azonosítják, óvnom kell mindenkit ennek illetén használatától.

Hányféle nyelvjárásunk van?

Nem kívánom e czímen a magyar nyelvjárásokat szám vagy minőség szerint meghatározni. Ezeket elég részletesen találjuk Balassa említett művében. Csak a főbbeket, a székely, göcsej és palócz nyelvjárást, a legjellegesebbeket, kívánom példákban bemutatni,

melléjük német nyelvjárásokat, az erdélyi és szepesi szász dialektusokat párhuzamos példákba állítani és így a különbséget magyar és német nyelvjárások közt feltüntetni.

A magyar nyelvjárásokat kiválóan az önhangzók kiejtése különbözteti meg s ezek közt a hosszú hangzóké (Bal. 109); a rövid hangzók közt az *ö* hang váltakozása *e*-vel meg *ő*-vel az ismertető jel. Ezért nevezte el Simonyi a nyelvjárásokat *ező*, *öző* és *özőknek* (A magy. ny. I. köt.). Balassa bár mellőzi az *ö* betűt mint jellemzőt, azt még is kiválóan különböztető hangnak nevezi (21. és 124). — A magyar nyelvjárások földrajzilag nincsenek szigorúan meghatározva, ellenkezőleg, az egyiknek nem egy vonása található a másikban is (Simonyi A. m. ny. I. 199). Az említett három főbb nyelvjárás megkülönböztető vonásai röviden ezek:

I. A *székely* nyelvjárás túlnyomóan *ező*, néhol *öző*; az *é-t* *ie*-nek ejti Csikban Gyergyóban: *iédes*, *sziép*; *is* helyett Háromszékben *es-t* ejt; *i* h. *é-t*: *kéván*, *kénos*.

II. A *göcsej* nyelvjárás túlnyomóan *öző*, néhol *öző*; a hosszú *é-t*, *ó-t*, *ő-t*, kettősíti: *sziép*, *juo*, *küő*; *é* h. *i-t* is ejt: *il*, *szíp*, *ígis*; e ragok *vel*, *hoz*, *nál*, *szer* nem igen illeszkednek; *tól* rag h. *tul* (*tül*); az egyes személyrag *ja* h. *gya* (*tya*); *bocskorgya*, *aptya*; e h. *ö*: *kező*, *ütöttő*: többesben *ank enk*: *urank*, *kezenk*; *ly* h. *ll*: *mellik*, *ollan*; *ni* h. *nya nyi*: *innya kényi*.

III. A *palócz* nyelvjárás túlnyomóan *öző*, de *öző* is; az emberek itt *eznek* leginkább (Bal. 77); *á* h. *a*: *kar*, *lat*; *é* h. *eë* (Simonyi A. m. ny. I. 207): *keëz szeëp*; de *él*, *égés* is és *il*, *ígis*, *szíp*; *i* h. *é*: *kéván*, *héres*; *ó ő* h. *ao* (*au*), *eő* (*eü*): *jao* (*jau*), *keő* (*keü*); *al el* h. *ao eő*: *aoma*, *hajnao*, *szenteő*; *ti*, *di*, *ni* h. *tyi*, *gyi*, *nyi*: *égetyi*, *kegyi*, *varrnyi*; *r* h. *u*: *mikou*; *tól* h. *tou* (*töü*): *atton*, *ettöü*; *val* h. *va*: *kardva*; még g-je áthasonul: *mëbbolondul*, *mëf-fizet*; a tbs. *unk* h. *ónk* (*önk*): *adónk*, *nekónk*.

A magyar nyelvjárások nyelvtana egy és ugyanaz. Iparkodnak ugyan a nyelvjáráskodó nyelvészek ezekben is különbségeket feltüntetni; de ezek lényegtelenek, kivéve, a miket idegen nyelvi befolyás okozott.

A nyelvjárások száma Simonyi szerint öt, Balassa szerint 8 főbb, vagy 46 apróbb.

Tekintet nélkül e számokra, mi csak az említett hármat

tettük vizsgálódásunk tárgyává. De hogy e főbb nyelvjárások viszonyát egymáshoz és az egységes nyelvhez megítélhessük, egy egységes szöveget választottam, a Miatyánkat, s vele párhuzamba állítottam a német szövegűt az omlített két száz nyelvjárásban.

A magyar Miatyánk a nyelvjárásokkal egybevetve.

Egységes: 1. Mi atyánk, ki vagy a mennyekben, szenteltessék
 Székely: 2. *Mü* aetyánk, ki vagy a *ménnyégben*, szenteltessék
 Göcsej: 3. Mi atyánk, ki vagy a mennyekben, szentötesssiék
 Palócz: 4. Mi atyánk, ki vagy a mennyekben, szenteötesscéek

1. a te neved, jöjjön el a te országod, légyen meg a te akaratod
 2. a te neved, jöjjön el a te országod, légyen még a te akaratod
 3. a te neved, *gyüjjön* el a te országod, légyen még a te akaratod
 4. a *tē* nevéd, *gyöjjön* el a *tē* országod, légyen még a *tē* akaratod

1. miképen mennyben azonképen itt a földön is. A mi mindennapi
 2. miképen ménnyben azonképen itt a földön es. A mü mindennapi
 3. mikiépen mennyben azonkiépen itt a földön is. A mi mindennapi
 4. mikiépen ménnyben azonkeépen itt a földön is. Ammi mindennapi

1. kényerünket add meg mi nekünk ma és bocsásd meg a mi
 2. kényerünköt add még *mü* nekünk ma és bocsásd még a *mü*
 3. kényerünket add még mi nekünk ma és bocsásd még a mi
 4. kényerünkét add még mi nekünk ma és bocsásd még *ammi*

1. bűneinket, miképen mi is megbocsájtunk ellenünk vétetteknek.
 2. bűneinkét, miképen *mü es* megbocsájtunk ellenünk vétettéknek.
 3. bűneinkét, mikiépen mi is megbocsájtunk ellenünk *viétettéknek*.
 4. bűneinkét, mikiépen mi is *möb*bocsájtunk ellenünk *ve*tettéknek.

1. És ne vigy minket a kísértetbe, de szabadíts még a gonosztól,
 2. És ne vigy münköt a kísértetbe, de szabadíts még a gonosztól,
 3. És ne vigy münkét a késértetbe, de szabadíts még a gonosztu,
 4. És ne vigy minkét a késértetbe, de szabadít még a gonosztóu,

1. mert tied az ország, hatalom és dicsőség mind örökké.
 2. *mett* tied az ország, hatalom és dicsőség mind örökké.
 3. mert tied az ország, hatalom és dicsőség mind örökké.
 4. mert tied az ország, hatalom és dicsőség mind örökké.